

KŐ ÉS IDŐ

T
Ö
R
E
D
É
K
E
K

DLA-tanulmány 2002 - Hőnich Richárd

Témavezető: Karácsony Tamás DLA

Bár a töredékek bizonyos logikai sorrendet követnek, nem igyekeznek folyamatos és meggyőző érveléssé összeállni, inkább egyfajta mozaikot alkotnak. A gondolatsor inkább pásztázó, mintsem levezető jellegű.

A tér három dimenziójában élünk – a tudomány ma reggeli állása szerint, miközben a tér további kiterjedéseit gyanítják - és életünket az idő mint negyedik dimenzió szervezi. A növények és állatok világa az időn-kívüli tiszta jelen, csak az ember próbálkozik az idő megértésével. Nincsen külön érzékszervünk az idő érzékelésére, így egész életünkön át barátkoznunk kell vele. „Szoktatom szívemet a csendhez.”¹ Mivel minden, ami végtelen, egyben felfoghatatlan is számunkra, az időt részekre osztva házasítottuk, mérhetővé és ezzel - legalábbis úgy hisszük - felfoghatóvá is tettük.

A természeti népeknél az őskortól napjainkig - sőt még az ókori görögöknél is - az időt a természet körforgása és ritmusa, az évszakok egymásutánja, az éjszaka és a nappal változása határozza meg. A különleges, egyedülálló eseményeknek nincs jelentősége, a tradíciót a rendszeresen visszatérő események építik fel. Nincs újítás, csak követés. A törvényszerű ciklikusság része az újraszületés, a reinkarnáció. Jellemző szimbólumok: az élet körforgását jelképező kerék vagy a saját farkába harapó kígyó.

A kereszténység az időről való gondolkodás megváltozását hozta. Ciklikus helyett lineáris lett az idő, melynek kezdete és vége van. A világ teremtésétől az utolsó ítéletig tart. Az időszámítás kezdőpontja Jézus születése és az utolsó ítélet után az addig folytonosan múló idő beleolvad az örökkévalóságba.

A klasszikus görög gondolkodást a statikus időkép jellemzi: az igazi lét az állandóságban és a nyugalomban van. Az ószövegségi időkép dinamikus: mozgásban, cselekvésben, történetekben, változásban mutatja meg, méri és érzékelteti az időt; az idő mindig eseményekhez, hangulatokhoz kötődik.

Az európai időszemlélet gyökerei elsősorban a görög gondolkodásban erednek. Hasonlóan állítjuk térbe az időt mi is. Ez leginkább a nyelvben mutatkozik meg: a múltat a 'háttunk mögött hagyjuk', míg a jövő 'előttünk van'.

Mindennapi értelemben az idő egyszerre jelenti a végtelent, az évek-évezredek-évmilliók távolba vezető karavánját és a végest, az elmúlást, a halált.

„Aszimmetrikusan fogjuk fel az időt. Látjuk a múltat, de nem befolyásolhatjuk. A jövőt befolyásolhatjuk, de nem látjuk.”²

Szubjektív belső időézelésünk eseményekhez, történetekhez kötődik. Ez az idő sohasem egyformán telik, az eltelt idő érzete függ az események, történetek jelentőségétől, körülményeitől és attól is, hogy milyen életkorban vagyunk éppen.

„Nem volt idő előttem / s utánam sem leszen, / Énvelem született / és sírba tér velem.”³

negyedik dimenzió

ciklikus és lineáris idő

statikus és dinamikus idő

belső idő

Az épületek tárgyak: anyagból vannak. Az anyagok sorsa a fizikai romlás és pusztulás. Ellenállásuk véges, elkopnak vagy szétmorzsolódnak, belső szerkezetük átalakul.

Az épületek tárgyak, de nem csak anyagból vannak. Élő háttérrel képeznek, életünkben betöltött szerepük folytán különböző jelentéseket hordoznak. Minden épület más és más módon része életünknek. Sorsuk időtartamban és jelentőségben sokféle. Vannak az emberi élettartamhoz mérve szinte elpusztíthatatlan tárgyak és vannak tisztavízű életűek, vannak rendkívüliek és teljességgel jelentéktelenek. Épületeink így nem csak romlásukban, de élettörténetük és sűrűségük révén is az idő lerakódásai.

tárgyak sorsa

Az épületeknek bizonyos értelemben saját életük van. Csakúgy, mint a növényeknek, az állatoknak, az embereknek. Létrejönnek vagy megszületnek, léteznek vagy élnek, átalakulnak vagy megváltoznak, elpusztulnak vagy meghalnak.

Ugyanakkor, míg az ember maga alakíthatja életét - legalábbis a sorsa szabta mederben viszonylag szabadon mozoghat – az épületek tehetetlenek, sorsuk a környezet változásaitól, de leginkább az embertől, az emberi használatától függ.

Az élőlények analógiáján alapuló életrajzi megközelítés persze sok tekintetben támadható. De mint minden jó hasonlat, elrejti a zavaró elemeket és feltárja a lényeges rejtett tulajdonságokat.

tárgyak élete

Az épületeknek jelentős társadalmi és kulturális szerepük van. „A tárgyak várható élettartama jóval kiszámíthatatlanabb, mint az élőlényeké. Más időminőséget hordoznak azok a dolgok, amelyek generációkat élnek át, valamint azok, amelyek fennmaradásának ideje rövidebb, mint az emberi élet. ...több nemzedéket kiszolgáló tárgyi javak elsősorban a társadalmi folytonosság hordozói, ...tudatosan hosszú időre készülnek. A létfeltételeket biztosító épületek... is eleve ilyen céllal készülnek, jóllehet ezen a téren is rövidül a fennmaradás tartama.”⁴

A különböző társadalmak különleges épületek, építészeti alkotások, emlékművek létrehozásával próbálják megőrizni saját nemzeti kultúrájuk születését, újjászületését vagy egyszerűen csak kiemelkedőnek vélt jelentőségét.

épületek társadalmi szerepe

Az embert öröklött génállománya és a környezet együttesen határozzák meg - a legapróbb részletig. A személyiséget alapjában előre megadó genetikai kód hol szűkebb, hol tágabb mozgásteret hagy a környezetnek arra, hogy bizonyos tulajdonságainkat kiemelje, háttérbe tolja, árnyalja.

Az építészeti terv egyfajta kód, amelynek segítségével egy anyaghalmazból önálló karakterrel bíró építészeti alkotás hozható létre. Figyelembe veheti a környezet múltbéli, jövőbeni, de legfőképpen jelenkori adottságait, ahogyan az emberi gének – bár sokkal hosszabb távon – válaszolnak a környezeti hatásokra azért, hogy a lehetséges túlélési módokat a lehető legjobban alkalmazzák. A gének nem csak biológiai létünk, de értelmi és érzelmi életünk csirái is. Az építészeti terv a paraméterek megadásával nem csak egy nagyra nőtt összetett tárgyat, de egyfajta személyiséget is teremt.

építészeti kód

Születését-megvalósulását követően az épületek is – némiképpen az élőlényekhez hasonlóan - ki vannak szolgáltatva a környezeti hatásoknak. A környezet megváltozását okozhatják lassú folyamatok, például az ott élő rétegek elszegényedése. Történhet azonban hirtelen változás is: ma béke van és holnap háború. Vannak olyan hatások is, melyek pro és kontra más-más tempóban befolyásolják a környezetet, például a város strukturális átrendeződése. Ha egy adott környezet a városfejlesztés súlypontjává válik, hirtelen változások elé néz; ha viszont a fejlesztés számára érdektelen a terület, lassú amortizációra van ítélve.

Az élőlényekhez képest egy élettelen testnek, egy épületnek a szó szoros értelmében nincs mozgástere, meglehetősen korlátozott az alkalmazkodási képessége és azt is inkább tűrés-képességnek – vagy emberi tulajdonságot kölcsönözve tartásnak - nevezhetnénk.

Helyváltoztatási képesség hiányában a környezet hirtelen megváltozása a korábban gondosan beállított viszonyrendszer átrendeződését, összeomlását, az arányok megváltozását, a korábbi kapcsolódási pontok elvesztését eredményezheti. Ugyanakkor új viszonyrendszer alakul ki, új kapcsolódási pontok jönnek létre. A változás ténye önmagában nem eleve pozitív vagy negatív, a létrejött környezet minősége, életképessége és értékállósága minősít.

Ha nem jön hirtelen változás, akkor az idő múlása érzeteti hatását előbb vagy utóbb, ellentmondást nem tűrő kitartással. E folyamat során vagy az idő alakítja át fokozatosan az épületeket, vagy pedig maga az ember megy elébe a változásnak. Ez utóbbi esetben - mint akaratos kíváncsi gyermek - az idő kezéből kiveheti a karmesteri pálcát néhány pillanatra.

„A Teremtés ajtó; / amely a semmiből a valamibe nyílik, / és sarokpántján öröktől fogva jár.”⁵ Porból vagyunk, porrá leszünk. Porból üledék, kőzetből hegy, kivájt kőből építőelem, épületből rom, törmelékből por. Porból porrá.

Porszemekből – a legkisebb szabad szemmel látható részecskékből – rakódik össze a látható világ. A porszem-készletből minden összerakható. Már véges elemű készletek segítségével is bármilyen kirakható – például az ábécé betűivel egész világunkat leírhatjuk - itt pedig végtelen elemű halmaz áll rendelkezésre.

Az atomisták úgy képzelték, hogy a legkisebb részecskék – az atomok – mozgása a fényben úszó porszemekéhez hasonló. Egy-más mellé sodródnak, egymáshoz tapadnak, majd eltávolodnak egymástól. Így a részecskék látszólag vagy valóban véletlenszerű mozgása révén jön létre a megfogható változó világ.

„Eljött a ma a tegnapi. És ugyanez lesz holnapra.”⁶ A természet körhintájában ülünk, az átalakulás folyamatos és véget nem érő. Hol észrevehetetlenül lassú, hol ijesztően gyors, de nem áll meg a mozgás egy pillanatra sem. „A sokféle keletkező és pusztuló alakzat: ez az élet. Az örök egymásután, melynek minden alakzat csak egy-egy állomása: ez a létezés.”⁷

Megfigyelhető valamiféle előrehaladás és növekedés is: „a lombját minden évben lehullató fa évről évre nagyobb és erősebb lesz”.⁸ De végül minden a körforgás részévé válik a hierarchia valamely magasabb szintjén.

„Szigorú értelemben nem igaz, hogy a jellem változatlan; ...egy ember rövid élettartama alatt ható motívumok nem szántanak elég mélyre ahhoz, hogy elvágják a lélekben a sok évezred gyökerét. Képzeljünk el azonban egy nyolcvanezer éves embert és mindjárt nagyon is változékony jellem áll előttünk...”⁹

megváltozott környezet

a környezet hatása

porból porrá

a természet körhintájában

Az idő időzített bomba. Az egész világ az epicentruma. Kibiztosították és hatástalanítani soha többé nem lehet. Az idők kezdetétől egyetlen lendületből robban és mindörökké tart a kimerevített detonáció. Minden pillanatban egyszerre minden előre és élettelenre végtelen lassúsággal hat.

Természetes életősztonünkkal szállnánk szembe, ha ellenségesnek tekintenénk az időt. Valóban olyan világban élnénk, aminek alaptörvénye a rombolás? Az idő okozta változás csak egyes szereplők szemszögéből nézve tűnik pusztulásnak, másoknak a születést jelenti. Az egész világban folyamatos és teljes átalakulás zajlik. „Ami az öregedésben voltaképpen életszerű dolog, az a formaváltozásnak végtelenül osztott, észrevehetetlen folytatódása. Így az öregedés nem lehet más, mint bizonyos anyagok fokozatos megszerzése vagy elvesztése, talán egyszerre mindkettő.”¹⁰

Hiába állunk hét évig tükrünk előtt, nem érzük tetten a változást. Ám ha hét évig nem nézünk bele, ma reggel egy idegen arcot látunk.

A természetes folyamatokhoz való kettős viszonyulás, az öregedés ellentmondásos megélése hasonlatos az épített és természetes környezet egymás mellett éléséhez, feszültségéhez vagy éppen összhangjához. Az egyik ember meg akarja állítani az időt, mindenáron késleltetni a változást, míg a másik elfogadja az örök törvényt és az adott helyzetet éli meg, annak szépségeivel és szenvedéseivel. „Az egyéni ember irtózik a megvénüléstől: úgy fogadja, mint elgyengülést, tehetetlenné válást, méltatlan megaláztatást. Az igazi-ember nem irtózik a megvénüléstől, hiszen benne érheti el zavartalan kibontakozását; az ő évei lépcsők, egyre magasabbra.”¹¹

Az ember az egyetlen élőlény, amely tudatosan formálja környezetét. Egyes alkotásaink úgy folytatják, alakítják a természetet, hogy létrejövetelükkel, létezésükkel és pusztulásukkal egyaránt különösebb zökkenő nélkül képesek annak szerves részévé válni, tisztelőben tartva és beteljesítve a törvényt. A természet egyes helyeit szinte változtatás nélkül tudjuk használni. A barlangba beviszünk a tüzet, máris védelmet és biztonságot nyújt. A természet élő vagy élettelen részeiről észre vesszük, hogy építőelemek vagy könnyen azzá tehetőek. Összegyűjtjük, alakítunk rajtuk, majd saját céljaink szerint újra összerakjuk őket. A monszun ellen bambuszvázas sátrat állítunk és levelekkel takarjuk. A síkság agyagos földjéből vályogfalat tapasztunk és nádkötegekkel fedjük. Lehántott fatörzseket rakunk egymásra, hogy erdei hajlékunk legyen. A sziklát kővel folytatva erős házat építünk, a mediterrán hegygerincet saját köveiből épített várossal koronázzuk.

A természettel való legegyszerűbb és legtisztább harmóniát egyrészt anyagainak közvetlen felhasználása, másrészt ugyanilyen közvetlen visszaszolgáltatása biztosítja. Ennek példája a jégmezőn jégtéglákból épített jégkunyhó, melyet aztán a napsütés gyorsan és nyomtalanul eltűntet, az eszkimó pedig új helyet keres és magától értetődő természetességgel építi fel a következőt. A természettel való állandó és közvetlen kapcsolatot a kölcsönös egymásra hatás, az alkalmazkodás és az átváltozási képesség példája. Vannak olyan alkotások is, melyek nem csak vagy nem feltétlen természetközeli anyagokban vagy természetbe olvadó pusztulásukban hordják a végtelen körforgás tisztelőt. A vízesés-ház maga a magasabb szinten megtalált összhang. „Legyen minden anyagnak a saját természetére szabott ábcéje.”¹²

az idő hatása

a változáshoz való viszonyulás

a természet alakítása

harmónia a természettel

A természet körforgásába simuló épület rábízta magát a természetre, ahogyan istene kezébe teszi sorsát az ember. Ennek a ráhagyatkozásnak – akár a gyermek anyjába kapaszkodásának - nincsen alternatívája. „Ha százszor nincsen, akkor is Istenre bízom a világot.”¹³

Nincs más lehetőségünk. Akár állunk, akár fekszünk, akár zuhanunk, akárha felugrunk is egy pillanatra, mindig a gravitáció törvényét teljesítjük be. „Mint gyermek, aki bosszút esküdött / és felgyújtotta az apai házat... s csak annak mellén, aki ellen lázadt, / tudná magát kisírn...”¹⁴

A természet erős, erősebb, a legerősebb. A kicsik erősebbek a nagynál, a rejtettek a láthatóknál, a lassúk a gyorsaknál, a mozgás erősebb a szilárdságnál, a szél és a víz a sziklánál, a változók az állandónál. Az épületeket alkotó anyagokat fizikai, kémiai, biológiai károsodások érik, változásokat indítva meg szerkezetében, összetételében. A környezet megváltozása – kivált, ha hirtelen változásról van szó - gyorsítja és erősíti a lebomlási folyamatokat. Sok munkával járó konzerválás, rendszeres felújítás szegülhet ellen neki, törekedve a tárgyak életének meghosszabbítására és az idő megállítására, a természetes pusztulás árával szembeúszva. Az anyagok időben különböző pályát futnak be, más-más módon, más-más tempóban öregsznek. Más és más az amortizációs, felújítási vagy csere ciklusuk. Mindig a leggyengébb láncszemnél kezdődik a bomlás.

„Az életet / halálra ráadásul kapja / s mint talált tárgyat visszaadja / bármikor.”¹⁵

A természet előbb-utóbb visszafoglalja a mesterséges alkotásokat - ha lehet egyáltalán mesterségesről beszélni a természet világában...

Újra saját részévé teszi őket - ha lehet egyáltalán a természetben akár csak egy pillanatra is természetesen kívülinek lenni...

A pusztulót feldolgozza, elbontja - ha lehet egyáltalán pusztulásról beszélni e folyamatos átalakulásban...

Az ember tervezte mű megped, a szabályos egyre szabálytalanabbá válik, az összetartó erő elenged, és ami egy volt, most külön van, elemeire hull.

Vannak persze – várható élettartamukhoz viszonyítva – nagy túlélők is. Épületek, tárgyak, sőt tárggyá vált anyagok is, jelentést hordozó elemek.

Rácsodálkozunk e tárgyakra, megtisztítjuk őket és életünk részévé válnak. Megszelídítjük, kezdünk hozzájuk hasonlítani, ők meg hozzánk idomulnak, ahogy érintésünkkel koptatjuk őket.

Végül a tárgyak elhagynak minket. Elveszítjük őket, hogy mások is megtalálhassák. Mozgó tárgyak, helyük és szerepük folyton változik. Múltba eresztett hosszú hajszálgökök.

ráhagyatkozás a természetre

ki az erősebb

vissza a természetbe

átmeneti túlélők

„Mindenütt, ahol valami él, van valahol egy rovás, ahová az idő beírja magát.”¹⁶ Tűz a nap és szárít a szél, dermeszt a fagy és forróság aszal, eső áztat és jég repeszt, a természet és az idő összeszokott kettőse fáradhatatlanul dolgozik. Az épületet alkotó anyagok más és más hangon sírnak-énekelnek az idő rájuk nehezedeő súlya alatt.

Megfigyelhető bizonyos összefüggés a változás elviselése és az anyagok származása között. Meghatározhatók bizonyos tendenciák tudva, hogy a határok nem mindig egyértelműek, átjárás lehetséges.

Az amortizáció értelet, nemesedést jelent legősibb, a természetből közvetlenül kiemelt és minimális formálás-alakítás után beépített anyagainknál.

A kő a 'pusztulásig' szép, egészen addig, míg szétmállik és megszűnik kőnek lenni.

A fa szintén szépen öregszik - ha hagyjuk - mint a lengyel fatemplomok faszindely fedése. Ehhez persze végig kell nézni az élőfa – még a kivágás és beépítés után is hosszan tartó - agóniáját, az idővel való megegyezés látványos első fázisát, melyben teljesen kiszárad, felveszi végső alakját és begyűjti repedéseit. „Az agónia nem hazúg, hát látni szeretem.”¹⁷ Hasonló, de gyors végeredményt hoz a mumifikálás szárítással vagy telítéssel. A fa a gyökérkezelt foghoz hasonló állapotba kerül. Élet és fájdalom nélküli hosszú és nyugodt időszak következik, mely egészen a végső összeomlásig tart.

Az emberek többsége nem szereti végignézni az anyagok, főleg az 'élő' anyagok öregedését. Munkája pusztulását látja ebben a mégoly természetes folyamatban és ez saját elkerülhetetlen elmúlására is emlékezteti.

Ezért inkább rendszeresen konzerválja a fa felületét. A mesterséges késleltetéssel azonban – még ha sokáig nem is láthatóan - csak egyre fokozódik a látszat és a valóság közti feszültség.

Az öregedés elkerülhetetlenül felbukkanó jelei fokozottan illúziórombolók, magát a természetes folyamatot negatívnak tüntetve fel: „s elrúfítják öreg arcukat is, mert a fiatalság nyomorúságos roncsát őrizgetik rajta.”¹⁸

Az amortizáció egy ideig a felületén patinázza, utána viszont erodálja a természetből nyert, de szerkezetében jelentősen átalakított anyagokat. Ilyenek az égetett, olvasztott anyagok: a különböző fémek és kerámiák, köztük mindennapi építőanyagunk: a téglá.

A lényegében sérülésmentes patinázódási szakaszban az idő keze alatt az anyagok szépen összeérnek, míg az erózió további erősödésével a rozsdá, a repedések, a lepatogzódások a pusztulást vetfrik előre. Ezek az anyagok – szemben a természetből közvetlenül felhasználtakkal - már nem hordozzák szétesésükben, metszetükben is az eredeti szépséget.

az idő súlya alatt

pozitív amortizáció

az öregedés mesterséges késleltetése

kétoldalú amortizáció

Az amortizáció lassú, de visszafordíthatatlan, folyamatos érték- és szépségvesztéssel járó romlást jelent a természettől idegen emészt-hetetlen mesterséges (mű)anyagoknál.

A szinte naponta megjelenő újabb és újabb anyagok esetében nincs valódi tapasztalat a romlás módjáról és tempójáról, legfeljebb számításokat és összehasonlításokat alapul vevő előrejelzés.

Bár az egyre fejlettebb technológiák a romlási folyamatot egyre inkább lassítani igyekeznek, lényegi változást nem tudnak elérni - ahogyan a Zénón-féle paradoxon atlétája is csak közelíteni tud a teknősbékához.

Furcsa, viszolygó érzéseket kelt az emberben a műanyagok kettős viselkedése: egyfelől az elpuszítthatatlanság, a törvényen és természetén kívüliség, másfelől a látható, de megakadályozhatatlan lassú kopás.

Az anyagok viselkedésének összehasonlítása előrevetíti a javítási, felújítási lehetőségeket is.

A természetből vett anyagok egyrésztől a kisebb hibákra esztétikai szempontból szinte érzéketlenek, másrésztől a látszó felület akár nagyobb mélységig – például csiszolással, marással - szépen javítható, a hibás rész saját anyagú pótlásának kizárólag állékonysági szempontok szabhatnak határt.

A természetből vett, de szerkezetében átalakított anyagoknál a patinázódási szakaszban már egy kis sérülés is esztétikailag igen zavaró. Helyszíni javítás csak a sérült elem cseréjével lehetséges.

A természettől idegen műanyagok gyakorlatilag javíthatatlanok, felújítás helyett teljes csere szükséges.

A természetből származó anyagok természetes módon térhetnek vissza a természetbe, szemben a természetidegen anyagokkal. „A természetben nincs semmi ízléstelen. Sőt: még az emberi ízléstelenséget is helyrejavítja. ...vegyél egy ronda csillárt, vidd ki az erdőbe, ásd el a földbe a gyökerek közé, menj érte néhány hónap múlva és meglátod, hogy a természet megszépíti, amennyire csak lehet.”¹⁹

A frissen elkészült és az örökkévalóságnak sterilen megőrkített épületeken kezdenek megjelenni az élet első apró jelei. A rikító színeket a nap kiszívja. A kopás, a szennyeződés és a patina segítségével a különböző anyagok összeérnek. Az erózió lecsiszolja a feleslegesnek bizonyult díszítéseket. Az élet korrigálja a tervezés hiányosságait vagy hibáit.

„S próbálgd úgy gondolni az időre: FOGLALT-tábla egy üres asztalon.”²⁰ Sosem tudhatjuk, kik ülnek majd a foglalt asztalhoz. Kivéve, ha mi vagyunk, akik lefoglaltuk.

Az anyagok időbeli viselkedését használható távon és pontossággal - tudományos értelemben bizonyosan - előre lehet jelezni, akár a legfrissebb műholdfelvételek és évszázados statisztikák kombinációjával az időjárást. Az anyagok együttese, az épületszerkezetek jövője is tapasztalati és logikai úton nyilván prognosztizálható.

Az emberi, főleg a helyszíni munka minősége persze jelentősen átrendezheti ezt az amortizációs naptárt.

negatív amortizáció

felújítási lehetőségek

a romlás virágai

amortizációs naptár

Ma is része a tervezésnek a romlást számba vevő jövőkép, de ez inkább a várható felújítási ciklust próbálja megjósolni a tulajdonos számára. A professzionális üzleti tervezés része lehet a fontosabb anyagok és szerkezetek felújítási ciklusának összehangolása, amit az ipari termelés már jó ideje tudatosan alkalmaz. Garanciális időnek nevezték el azt az időtartamot, amely az első nagy összehangolt felújítási ciklus szükségessé válása előtt bizonyosan lejár.

Ezzel szemben a hosszú távú gondolkodás fontosságára figyelmeztet az a tízezer évre tervezett hatalmas Óra, mely „évente kegyet egyet, évszázadonként üt egyet és csak ezerévente ugrik elő belőle a kakukk. Az Órát az odalátogató emberek működtették. Ha megfeledkeznek létéről, akkor megáll.”²¹

a romlás tervezése

Miért tapasztaljuk azt, hogy az egyiptomi vagy görög monolitikus építészet jobban állja az idő próbáját, mint a mai hierarchikus? Ez annak ellenére nyilvánvaló, hogy az utóbbiak esetében csak évtizedek tapasztalatról beszélhetünk az előbbieké évezredekével szemben.

A fejlődés mindig a differenciálódás irányában halad, tehát különböző feladatok ellátására és különböző hatások ellen különböző – a kutatások alapján éppen a legalkalmasabbnak vélt - szerkezeteket és anyagokat használunk fel. A technika tökéletesedése látszólag éppen a készültséget fokozza, az ellenállóságot erősíti.

A fejlődés másik jellemzője azonban a racionalizálódás. Ez pedig a józan ész nevében elveszi az anyagból, a struktúrából azt az irracionálisnak tartott fölösleget, amely a monolitikus építészetnek – elefánthoz vagy bálnához hasonló – erőt, tartalékot és ezáltal a lényegét-magját illető sérthetlenséget biztosított.

monolitikus és hierarchikus építkezés

A differenciálódás rövidtávon egyre több és több irányból nyújt tökéletes védelmet az épületnek, akár a páncél a lovagnak. De mindig van egy Achilles-sarok, amit ha megtalál az ellenfél, nincsen többé védekezés. A rúddal nyergéből kibillentett lovagnak magatehetetlenül a földön fekvé már nem volt kegyelem, akár a toronynak, amikor nekirepült a gépmadár.

Tárgyilagosság, racionalitás, gazdaságosság. Korunk szent tehenei. A lét ennyiből is megél, az élethez ennél azonban több kell. Hitvány ház, hol semmi fölösleg nincs.

a gazdaságosság veszélyei

Kell a fölösleg az anyagban. Tartalék az erőzítő támadása ellen. Tartalék a nem várt erők elviselésére, a nem várt igénybevételekre.

Kell a fölösleg a funkcióban. Ne legyen a tér az utolsó centig kihasználva. Ne csak egy adott feladat egy-és-csak-egy megfejtésé-ként feszengjen. Ne csak a ma megoldása, hanem a holnap lehetősége is legyen. A lakótelepi lakás - mint letakart szemű, fix útvonalra idomított bányaló - többé semmi másra nem igazán alkalmas, szemben a szabad régi polgári lakással, ami azóta is szinte bármire. (Ámbár: „Isten tudja, hogy találnak-e helyet azok a lányok, akik mindenesként akarnak elszegődni, vagy ha ilyen nincs, akkor bárminek.”²²)

kell a fölösleg

Kell a fölösleg az emberi munkában. Ami egykor piramisokat emelő, halálig tartó áldozat volt, ma mindössze mindennapi megélhetésünk forrása, fizetésünk ára.

Kell a fölösleg az anyagi javak ráfordításában. Ami egykor közösségeket összetartó cselekedet volt, ma csak cégek üzleti célú befektetése.

Kell a fölösleg az időráfordításban. Ami egykor méretlen volt, az a ma emberének eleve elvesztegetettnek tűnik.

Kell a fölösleg az erőbedobásban. A bokszoló is csak akkor tud megrendítő ütést bevinni, ha jóval ellenfele feje mögé céloz.

Kell a fölösleg. Az idő és a természet örvényében kavargva el-elsüllyednek, majd váratlanul ismét felszínre buknak a dolgok, hogy nemsokára újra eltűnjenek. Minden felbukkanáskor más és más oldaluk kerül egy időre ismét szemünk elé, majd az örvénylő sodrásban újabb és újabb részek morzsolódnak le, már csak egy töredék maradt belőle, már csak egy porszem, már az sem.

Fölösleg és mérték – ellentmondásuk csak látszólagos. A mérték azt jelenti, hogy képesek vagyunk különbséget tenni fontos és lényegtelen dolgok között és figyelmünket ezzel arányosan osztjuk meg.

Az idő múlásával mi is folyamatosan változunk. „Ha egy út folytathatatlanak látszik, vagy talán az is, mi magunk változunk meg, hogy továbbléphessünk.”²³ Változnak igényeink, lehetőségeink, gondolataink. Sejtőről sejtre, pillanatról pillanatra, hol észrevétlenül, hol nagyon is láthatóan. Változik a társadalom - hiszen mi alkotjuk, változik a kultúra - hiszen mi alakítjuk, változnak szokásaink - hiszen mi is alakulunk. Formáljuk környezetünket, ha hagyja és formálódunk környezetünk által, ha ellenáll.

„Önmagának mindenki a teljesség, mert ha meghal, számára a minden hal meg.”²⁴ Az ember ösztönösen minden erejével megpróbál ellenszegülni az elmúlásnak. Nem kímélve magát tervez, alkot, épít, javít, felújít, átalakít, lebont, továbbépít, megállás nélkül dolgozik, akár egy bolygónyi hangya, egy 'hangyabolygó'. Folyton új feladatot keres, hiszen „a működésben van a nyugalom.”²⁵ Funkcionális, esztétikai és spirituális igényei, testi, lelki és szellemi szükségletei szerint. Saját tapasztalatán okulva egyre inkább figyel a tartósságra, de mindez az igyekezet csak az emberi élet távlatában értékelhető, az idő léptékéhez és erejéhez mérve neveltséges eredménnyel jár.

kell a fölösleg

fölösleg és mérték

mi is változunk

ellenszegülés az időnek

Az építéssel az ember kísértetet tesz arra, hogy megállítsa az időt, kimerevítsa a pillanatot, a 'most' pillanatát, a 'kész és tökéletes' pillanatát, elfeledve egy rövid időre a természet kérelhetetlen körforgását, saját elmúlását.

Ehhez a reménytelennek tűnő küzdelemhez az erőt két forrásból meríti. Félelemből és hitből. Ugyanannak a bolygónak a két oldaláról van szó, ahogy a Föld egyik felén éjszaka van, míg a másikon nappal. Istenben 'hinni' és Istent 'félni' is majdnem ugyanazt jelenti, a különbség csak árnyalatnyi.

Félünk az elmúlástól. „Talán eltűnök hirtelen, akár az erdőben a vadnyom. Elpazaroltam mindenem, amiről számot kéne adnom.”²⁶ Félünk a jelhagyás nélküli eltűnéstől. Pedig „hátrahagyott életművünkkel nem életünket, csak halálunkat hosszabbítjuk meg.”²⁷ Hiszünk az emberi alkotásban, a teremtés földi – természetszerűleg tökéletlen - másában, a létrehozás örömeiben. Istenünkre hagyatkozunk és elfogadjuk a természet körforgását.

Az ember tehát megállás nélkül dolgozik és közben az idő fáradhatatlanul teszteli az ember művét. Az ember pedig újra meg újra megkísérli az élesben tesztelőt megtéveszteni és az egyenlőtlen küzdelem minduntalan tovább folytatódik.

Egy épület rendeltetése szerint szinte minden esetben elsősorban használati tárgy, egyes esetekben ennél több, művészeti alkotás is egyben. Az állandó használat a mindennapi igények szolgálatát feltételezi. A 'használat' és az 'igény' fogalmakat tágan értelmezve, a funkcionálistól az esztétikain át egészen a spirituális vonatkozásokig.

Velünk együtt változnak igényeink és ez állandó változást jelent a használat módjában is. Általában hosszú időn keresztül a minket körülvevő világon csak részleteiben változtunk, ami kisebb belső átrendezéssel, kiegészítéssel, szelektálással megoldható. Időről időre azonban új helyzet áll elő és ez a megváltozott helyzet egészen más környezetet kíván. A használat módjának különféle változása az épület újragondolását, átalakítását, bővítését, szélső esetben lebontását vonja maga után.

Egy festmény, egy szobor nem alakítható át, nem bővíthető az eredeti gondolat sérülése nélkül. Nem kötődik hozzá változó használati igény. A mű születésénél bábáskodó esztétikai, spirituális, esetleg filozófiai közeg megváltozása a mű elfeledését, kritikáját vagy éppen múzeumba kerülését eredményezheti.

A mű eredeti megjelenését, a művész eredeti szándékát legjobban megközelítő alázatos, már-már szolgáló restaurálás a hozzányúlás jelenleg szinte egyetlen elfogadott módja.

Az épületek túlnyomó többsége – beleértve a magas művészeti értéket képviselő épületeket is - nem értelmezhető művészeti alkotásként abban az értelemben, hogy érinthetlenné válik a jövő korok számára.

megállítani az időt

az elmúlástól való félelem

az épület használati tárgy

érinthető művek

A ritka kivételek közé tartoznak egyes 'ereklyeszzerű' alkotások, melyeknél a racionális szempontok semmivé válnak zsenialitásuk, elemi erejük, kiemelkedő építészet-történeti vagy építészet-filozófiai értékük mellett. „Végelemzésben minden mestermű külön világ, tökéletes formába öntése egy géniusz minden életérzésének és világszemléletének, mintaképe a befejezettségnek, amely nem enged meg hozzátételt vagy elvételt lényegének csorbítása nélkül.”²⁸ Minden alkotás alapanyaga a tehetség, a munka és a szerencse, de ha mesterművé válik, az „szinte ellenünkre, vagy legalábbis részvételünk nélkül születik meg bennünk, mint minden, ami ihletett.”²⁹

érinthetetlen művek

Az épület tehát elsősorban használati tárgy, így el kell hogy viselje a használat változásából fakadó következményeket. Sőt, nem csak tűrnie, hanem tolerálnia is kell. Ez a nyitottság teszi lehetővé - a használat szempontjából - az élet rendjéhez való alkalmazkodást, tágabb értelemben a természet körforgásába való bekapcsolódást. Az, hogy egy épület illetve a környező épületegyüttes az átalakítás során milyenné alakul, sok tényezőtől függ.

Építészeti szempontból az igazi kérdés az eredeti és az új gondolat közötti viszony. Az eredeti építészeti alkotást lehet harmonikusan vagy feszültséggel tele folytatni, a növekedésre vagy a kontrasztra építve. A megőrzés mértékét és módját, a folytatás hangvételét és mozgásterét nagyban meghatározza az eredeti építészet ereje vagy éppen 'gyengesége', aktív vagy passzív jellege.

épületek továbbgondolása

Eredeti steril szépségében szebb-e egy alkotás vagy az idő nyomával ékesítetten? Az eredeti halvány rózsaszínből az idők során mély bíborra értek a Rubensek, Rembrandtok. Hozzátartozik-e a patina a műhöz, ahogy ráncaink arcunkhoz? Ha a műveket örökéletűeknek szeretnénk tudni, akkor nyilván nem. De vajon lehetnek-e örökéletűek? Nem elég-e, ha halhatatlanok?

Növeli-e vagy éppen csökkenti a mű hitelességét az, ha az idő nyomait magán viseli? Az életkor önmagában nem minősít, de a túlélt idő egyfajta életképességet mindenesetre jelez.

Módosítja-e a patina a mű jelentését, értelmezését? Mindenképpen. Az ember önmaga marad születésétől haláláig, mégis kívül-belül folyamatosan változik. Változatlanságunk és változásunk ikertestvérek, a változás módjában legbelsőbb lényegünk nyilvánul meg.

patina és mű

Szabadságot és felelősséget jelent az a tapasztalat, hogy a remekmű önálló életre kel, míg a fércmű alkotója nyakán marad. Az egyszerű, folytathatatlan – testtel rendelkező – műalkotásokra mindez másképpen vonatkozik, mint a filmen, színházban és zenében továbbélő testetlen irodalomra. Míg a formálható testetlen művek alapanyagként is önálló életre kelhetnek, a testtel rendelkező művek elsősorban hatásukban élnek tovább, illetve bizonyos távon fizikai létükben is, amennyiben a későbbi korok megtartandó vagy tovább vivendő értéket találnak benne. Úgy tűnik tehát, hogy a mű további sorsa elsősorban műfaja rugalmasságán múlik. Egy új fordítás mindig közelebb hozza körunkhoz az archaikus szövegeket, a gondolatot a nyelv porától megtisztítva. Bár régen szétfoslott az anyag, amire írta őket és az a nyelv is mély álomba merült, Horatius szelleme „állja az évek hosszú sorát s a rohanó időt.”³⁰

művek további élete

Az építés viszonylag lassú és sok figyelmet igénylő folyamat, hatalmas elemhalmaz szisztematikus összeállítása egy addig nem létező bonyolult rendszerré.

A rombolás ezzel ellentétben rendkívül gyors és rendezetlen esemény, mely során a rendszer egyik pillanatról a másikra megszűnik, darabokra hull.

Az idő ilyen értelemben nem rombol, a természetes átalakulási folyamat inkább afféle negatív építés, mely magánál az építésnél is nagyságrendekkel több időt igényel és saját szempontjai szerint tökéletes munkát végez.

Mikor válik alkotó- és mikor rombolótárrá az idő? Maga az idő múlása a pusztuláson túl létrehoz-e új értékeket? Melyek lennének a romlás virágjai? „Érdemes szemlélgetni a nyirkos, romló falakon alakuló foltokat, repedéseket. Szébb rajzok, szébb színcsoportok nincsenek sehol. A foltok tömör, vagy szétkuszálódó formái, a repedések vastag, vagy ezerszállakú vonalai oly teljes harmóniájúak, amit az emberi művészet csak legtisztább korszakaiban ér utól.”³¹

Miben rejlik az öregség szenvedések alatt megbújó szépsége, ha építészetről beszélünk? A díszek levetésében és a lényeg megragadásában. Gondoljunk a vakolattal eltakart kőfal kitakarózására, a színes freskóit levetett kőtemplom elemi erejére. A rejtőző csontváz végső győzelmet arat az önhitt húson. Az etika túllép az esztétikán. „Az idő igaz, s eldönti, ami nem az.”³²

Az idő akkor tud alkotótárrá válni, ha a rá-rakódások, a felszíni rétegek lebontásával az épület lényegét legtisztább formájában kifejező magot megmutathatja. Ha van. Ha nincs, akkor csak a rombolótárs szerepe marad neki.

A háború-rombolta, idő-rágtá görög templomok lenyűgöznek, míg precízen megmunkált makettjeik - az eredeti festést és díszítést hűen felidézve - furcsán kisszerűnek hatnak. Nem valószínű, hogy pusztán a léptékbeli különbség okozza a hatásbeli különbséget.

Az idő próbáját nem minden állja ki. És itt nem csak az amortizáció próbájáról van szó. Ahogy Pilinszky a háborúba rohanó vonatból egymás után dobta ki az érvényét veszített könyveket, utoljára Dosztojevszkijt, hogy egyedül a Bibliát tartsa meg.

Miből élünk? Testünket kenyérrel, lelkünket szeretettel, szellemünket gondolattal tápláljuk. Talán az építészetnek is többfajta muniócióra van szüksége. Ahogy a több robbanófejet hordozó bombák a legeredményesebbek, időben vagy térben elnyújtva a hatást.

A görögöknél az idő mindig térhez kötött. Megfordítva: a tér is kötődik az időhöz. Az építészet különböző rétegei különböző korokhoz szólnak, az idő fogja kicsomagolni őket, amikor odaér. A jelenhez szóló réteg jövőre talán már levethetővé válik, hogy előbújhasson egy addig rejtőző.

negatív építés

alkotó- vagy rombolótárs az idő?

az idő próbája

a jövőnek szóló rétegek

Az idő vasfoga folyamatosan tisztította meg a görög építészetet a ráarakódásoktól. A feleslegtől, a divat feleslegétől, a kor feleslegétől, hogy csak a tiszta arhitektúra, a mag maradjon meg, mint Pilinszky kezében a Könyvek Könyve.

A pusztulással járó folyamat során csodálatos módon – éppen a felesleges rétegek lebontásával - tudta megvalósítani azt a célját, hogy az ember az örökkévalóság közelében érezze magát. Katartikus hatású még akkor is, ha ebbe az örök és mozdulatlanra merevedett szépségbe belefagy az élet.

Az idő segítségével - annak nyomát elkerülhetetlenül magán viselve - válhatott a görög építészeti örökkévalónak szánt monumentalitásában is sebezhetővé, ezzel emberközeli is. „Erényeinket gyakorta csak azért kedvelik és dicsérik, mert hibáink mérséklük ragyogásukat. Sőt, az is megesik, hogy jobban szeretnek bennünket hibáinkért, mint erényeinkért.”³³

Amikor az öregedés egy építmény létét veszélyezteti, a természetből vett hasonló anyagból pótlással vagy cserével az építmény lényegében változatlan megjelenéssel megőrizhető. Így történik ez az északi fatemplomoknál, ahol az éppen tönkrement gerendát mindig újjal váltják fel. A hagyományos japán fatemplomokat megsabott időközönként szétszedik, felújítják, és újra összerakják. Az Isze-templomot több mint ezer esztendőn át minden húsz évben újra felépítik, 1993-ban hatvanegyedszer állítva tökéletes másolatot az előző mellé, a szétszedett faanyagot pedig más templomokhoz használják fel. A porózus helyi homokkőből épített máltai templomokban állag szerinti sorrendben egyenként cserélik le a köveket, a mállás fokozott tempója miatt a felújítási ciklus körbeér. Egyetlen rész sem eredeti, az egész mégis hiteles? A válasz talán az 'eredeti' és a 'hiteles' szavak jelentése közti különbségben rejlik.

A műemlék-felújítás még mindig a hitelesség és szemléltetés ellentmondásán rágódik: a hitelesen bemutatható, de önmagában sokszor élvezhetetlen rész vagy a kétségek közt visszaállított, de teljességében átélhető egész között ingadozik. Járunk-e térdig a római romokban vagy olyanra csodálkozunk rá, amilyen pontosan talán sohasem volt... Az eredeti anyaghoz és díszítéshez ragaszkodjunk vagy az eredeti teret láttassuk... A képzelet képes folytatni az elkezdett vonalat, továbbfaragni a szobortöredéket, továbbépíteni a romokat, továbbgondolni a kifakult írást. De csak ha van elég támpontunk elindulni, műveltségünk kiegészíteni, türelmünk elképzelni.

Miközben senkit sem állítanak olyan helyzet elé, hogy négy megmaradt pata alapján képzeljen el egy lovasszobrot, természetes-e, hogy térdig érő kövek között kell sétálnunk? Egyetlen cseréptöredékben csak az láthatja a vázát, aki már ezret összerakott.

Talán azért is olyan nehéz ezekre a kérdésekre válaszolni – már évtizedek óta nem bírunk - mert eleve zsákutcába visz a kérdésfelvetés. Ilyen kérdésekre nem létezik objektív felelet, mindenki csak a saját szemével lát, csak a saját eszével gondolkodik, csak a saját érzéseire hallgat. Pontosan ebben rejlik a megoldás lehetősége. Egyéni válaszokra lenne szükség, akár minden egyes esetben különbözőre. Elmúlt korok építészeinek alkotásait mai építések kell, hogy továbbgondolják, a régieknek erre már nincsen lehetősége. Különböző helyzetekre különböző emberek által adott különböző válaszokból, ebből a szubjektív mozaikból áll össze viszonyulásunk a múlthoz.

az építészeti megtisztulása

mi az, hogy eredeti?

hitelesség és szemléltetés ellentmondása

szubjektív mozaik

Az épületek valóságos ideje lejár, amikor egy hivatalos papíron műemléknek nyilvánítják őket. Ettől a pillanattól ketyeg a múzeumi idő.

Az építészet már nem mindennapi életünk része, hanem a múlt reprezentációja. Konzerv, bebalzsamozott tetem, borostyánkőbe fagyott bogár. Időtlenne válik, eredeti vagy az eredetit megközelítő állapotában megőrízve.

A konzerválás célja, hogy az eredeti állapot mesterséges fenntartásával és bemutatásával jobban megismerjük elődeink életformáját és ezen keresztül világképét is. Egykori pillanatfelvétel, kimerevített filmkocka.

A megállított idejű épületek megőrzése, konzerválása sok munkát igényel. A legjobb megőrző a használat lenne. A használat kortársá tesz. Ha igazi életet nem is, a mozgás látszatát meg szokás teremteni, például az élő kultúra beengedésével. Kortárs kiállítások, koncertek, színházi előadások. Mindez azonban már csak jól sikerült smink a ravatalon.

Ugyanakkor van némi ellentmondás abban, hogy a hajdan élő tereket kómába ejtjük. „Ott ült az istenek gyülekezete: válassz hát, de csak egy dolgot. Azt választom, hogy mindig velem legyen a nevetés. Egyetlen isten sem szólt semmit, hanem mindnyájan nevetni kezdtek. Ebből már tudtam, hogy kérésem teljesül. Nem lett volna illő, ha komoly hangon így válaszolnak: legyen akaratod szerint.”³⁴

kóma

Amíg a jelent teljesnek érezzük, nem gondolkozunk se múltban, se jövőben. Később már csak az egykori jelenre, az 'igazi' időre való emlékezés marad meg.

A klasszicizmus fordult először a múlt felé. A XIX. század második felétől kezdik kutatni és jegyezni régi korok megmaradt épületeit. Először az ókor került a figyelem középpontjába, majd az egyre közelebbi korok is érdekessé váltak.

Megszületik ez a furcsa összetett szó: műemlék. Az Athéni és a Velencei Charta (1931-ben illetve 1964-ben) szabályozza az építészeti múlttal való foglalatosságokat. Azóta - korszakonként változó szemlélettel és technikákkal - balzsamozunk.

Ki tudná most megjósolni, mit gondolunk majd újabb évtizedek múltán... Vagy mikor lesz újra teljes a jelen.

műemlék

Az ember beleszületett, megismerte, majd gyarmatává tette az egész Földet. A technika lassan már mindenütt jelen van. Fokozatosan eltávolodunk természeti környezetünkől. Ezzel párhuzamosan „a civilizáció, vagyis a világ művelésének műszaki része elszakadt szellemi forrásától és értelmétől, a kultúrától.”³⁵

Az elmagányosodó világban elmúlásunkkal is magunkra maradunk. A halált egyéni életünk végének tekintjük. Nagyszüleink még nagycsaládban nőttek fel, ahol a halál természetes része volt a nemzedékek váltakozásának és az egyén sorsától függetlenül a közösség még sokáig fennmaradt, remény szerint folytatva és beteljesítve az egyén akaratát.

a civilizáció mellékhatásai

múzeumi idő

Építészetünk is elmagányosodott, a megmaradt gyökerek hajszaivékonyak. Huszadik századi történelmünk a gyökerek mániákus elvágásának és újraélesztésének sorozata. A nálunk szerencsésebb, megszakítatlan történelemmel és kultúrával bíró népeknél az építészeti folytonosság is egyértelműen érzékelhető. Szakma és közönség között nincsen átugorhatatlan szakadék, leküzdhetetlen izlésbeli távolság. Nem az előítélet bábáskodik minden új születésénél, régi ideák után sóhajtozva. Egészséges életszemlélettel fogadják és ítélik meg az új építészetet pro és kontra, értékei alapján. A folytonos építészetnek széles és szilárd talaj van a lába alatt, amiről könnyű szívvel elrugaszkozhat tudva, hogy bármilyen messze ugrik, mindig ott ér földet újra.

Egy építészeti alkotás élettartama - bárhogyan is viszonyul az emberi dimenziókhoz - néhány év vagy néhány évezred - az idő egészéhez képest pillanat csak. Anyagok egymás mellé sodródása, összekapcsolódása, majd eltávolodása és szétszóródása. Különböző anyagok különböző sorsának rövid közös szakasza.

Az építészet performance, a világ egy darabjának újrafogalmazása, az ember rendezésében. Az előadás az idő léptékében egyestés, másnap pedig kezdődik újra minden, régi-új helyszíneken, mindig változó szereposztással.

„De ez mind annyi volt mint mikor a sűrűnyájban / Egy juh nyugtalanul megy, fejét felfúrja, béget, / De elnyomják és nem látsz közöttük különbséget / Ahogy tűnnek mind a nagy porban, alkonyattájban.”³⁶

Aki öröklétre vágyik, el ne felejtse örök fiatalságot kérni mellé. Különbözőben az idő múlásával csak egyre vénebb lesz. Nemsokára pedig olyan kicsire összeaszik, mint a mitológiai tücsök. Így kell aztán nyomorúságosan tengetnie életét az idők végezetéig.

Az építészet nem áhítozhat öröklétre, hiszen az ehhez szükséges örök fiatalságra végképp semmi esélye. Része a természet körforgásának. Porból porrá.

Múltó életünkben az öröklétre szegezett tekintet sokszor elsiklik a pillanat szépsége mellett. Ha nem tudjuk megragadni az 'itt és most' örökkévalóságát, akkor a holnap tegnappá válik, még mielőtt ma lett volna belőle. Hiszen „aki halandó, csak halandót szerethet halhatatlanul.”³⁷

„Az idő semmit játszik.”³⁸ A halandó építészetnek a halhatatlanságot máshol kell keresnie. „Az öröklét nem az időben rejlik, hanem az összhang állapotában”.³⁹

A kiotói buddhista kolostor hatalmas udvarán tizenhárom kőszikla áll, szabálytalan rendben, más és más méretűek, formájúak. Az udvart nézőtér veszi körül, de nincs olyan pontja, ahonnan az összes szikla egyszerre látszana, mindig másképpen takarnak ki maguk közül néhányat. Az udvar fölé nyúló magas kilátóról aztán mégis belátható mind a tizenhárom, de eddig ismeretlen arcukat mutatva. „Egy olyan, időben és térben végtelen létező számára azonban, mint az Isten, az idő és a tér minden pontja egy időben és egyszerre szemlélhető.”⁴⁰

megszakított történelem

évezrednyi pillanat

öröklét

a vihar kapujában

TÖREDÉKEK:

a civilizáció mellékhatásai, 15
a gazdaságosság veszélyei, 9
a jövőnek szóló rétegek, 13
a környezet hatása, 4
a romlás tervezése, 9
a romlás virágai, 8
a természet alakítása, 5
a természet körhíntájában, 4
a változáshoz való viszonyulás, 5
a vihar kapujában, 16
alkotó- vagy rombolótárs az idő?, 13
amortizációs naptár, 8
átmeneti túlélők, 6
az elmúlástól való félelem, 11
az építészet megfeszülése, 14
az épület használati tárgy, 11
az idő hatása, 5
az idő próbája, 13
az idő súlya alatt, 7
az öregedés mesterséges késleltetése, 7
belső idő, 2
ciklikus és lineáris idő, 2
ellenszegülés az időnek, 10
építészeti kód, 3
épületek társadalmi szerepe, 3
épületek továbbgondolása, 12
érinthetetlen művek, 12
érinthető művek, 11
évezrednyi pillanat, 16
felújítási lehetőségek, 8
fölösleg és mérték, 10
harmonia a természettel, 5
hitelesség és szemléltetés ellentmondása, 14
kell a fölösleg, 9
kétoldalú amortizáció, 7
ki az erősebb, 6
kóma, 15
megállítani az időt, 11
megszakított történelem, 16
megváltozott környezet, 4
mi az, hogy eredeti?, 14
mi is változunk, 10
monolitikus és hierarchikus építkezés, 9
múzeumi idő, 15
műemlék, 15
művek további élete, 12
negatív amortizáció, 8
negatív építés, 13
negyedik dimenzió, 2
öröklét, 16
patina és mű, 12
porból porrá, 4
pozitív amortizáció, 7
ráhagyatkozás a természetre, 6
statikus és dinamikus idő, 2
szubjektív mozaik, 14
tárgyak élete, 3
tárgyak sorsa, 3
vissza a természetbe, 6

FELHASZNÁLT IRODALOM:

Adorjáni Zoltán: A bibliai időszemlélet c. tanulmánya
(www.lkj.kj.hu)

Csupor István: Az idő mérése és mérhetetlensége
(A megfoghatatlan idő. Tanulmányok. Néprajzi Múzeum
Időképek című kiállítása kísérőkötetete, 2000)

Fejős Zoltán: Az idő – képzetek, rítusok, tárgyak
(A megfoghatatlan idő. Tanulmányok. Néprajzi Múzeum
Időképek című kiállítása kísérőkötetete, 2000)

Stewart Brand: Amíg világ a világ. (Budapest: Vince Kiadó,
2001) Idő és felelősség – a Hosszú Most órája.

JEGYZETEK:

- ¹ József Attila: Óda
- ² Stewart Brand: Amíg világ a világ
- ³ Daniel von Czepko, 1655
- ⁴ Fejős Zoltán: Az idő – képzetek, rítusok, tárgyak.
(A megfoghatatlan idő. Tanulmányok. 2000.)
- ⁵ Oravecz Imre: A teremtről
- ⁶ Vig Mihály: Eljött a ma
- ⁷ Weöres Sándor: A létezés
- ⁸ Beszélgetés Korzenszky Richárdal
- ⁹ Friedrich Nietzsche: A vándor árnyéka, 41. A változatlan jellem
- ¹⁰ Henri Bergson: Teremtő fejlődés
- ¹¹ Weöres Sándor: Pehely, mely ólomnak látszik
- ¹² Frank Lloyd Wright: Testamentum
- ¹³ József Attila: (Csak most...)
- ¹⁴ József Attila: Mint gyermek...
- ¹⁵ József Attila: Esmélet X.
- ¹⁶ Henri Bergson: Teremtő fejlődés
- ¹⁷ Emily Dickinson: 241.
- ¹⁸ Weöres Sándor: Ifjak és vénék szépsége
- ¹⁹ Illés Árpád (Weöres Sándor: Beszélgetés-fosztlányok a szépről)
- ²⁰ Tandori Dezső: Sem-jelek
- ²¹ Stewart Brand: Amíg világ a világ.
- ²² Søren Kierkegaard: Diapszalmata
- ²³ Tandori Dezső: Egy talált tárgy megfeszítése
- ²⁴ Pascal: Gondolatok 457.
- ²⁵ József Attila: (Le vagyok győzve...)
- ²⁶ József Attila: (Talán eltűnök hirtelen...)
- ²⁷ Friedrich Nietzsche: A vándor árnyéka
- ²⁸ Lyka Károly: Képek, szobrok
- ²⁹ Joseph Joubert: Gondolatok
- ³⁰ Horatius: Melpomenéhez (Kosztolányi Dezső fordítása)
- ³¹ Illés Árpád (Weöres Sándor: Beszélgetés-fosztlányok a szépről)
- ³² Petőfi Sándor: Voltak fejedelmek...
- ³³ Joseph Joubert: Gondolatok
- ³⁴ Søren Kierkegaard: Diapszalmata
- ³⁵ Czákó Gábor: Evilág és túlvilág
- ³⁶ Szép Ernő: Néked szól
- ³⁷ József Attila: (Az én szívem...)
- ³⁸ József Attila: Nyári délután
- ³⁹ Weöres Sándor: Szembe-fordított tükrök
- ⁴⁰ Waliczky Tamás: Szobrok 1997/1999. Kísérőmegjegyzések